

УДК 37(091)(4/9)

І. І. СТЕПАНЕНКО

аспірант

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

**МІЖПРЕМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ В ПРОЦЕСІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ
УЧНІВ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ**

У статті проаналізовано досвід британських учителів щодо використання міжпредметних зв'язків у процесі правового виховання старшокласників Об'єднаного Королівства. З'ясовано, що міждисциплінарний характер виховання надає змогу використовувати досвід і знання вчителів із різних дисциплін для ознайомлення учнів зі своїми правами та правовими нормами, що прийняті в суспільстві, зацікавлення старшокласників і формування в них інтересу до розуміння норм права.

Установлено, що питання правового виховання вчителі порушують на предметах соціально-гуманітарного (історія, література, мова), природничого (географія), природничо-математичного (інформатика) циклів. Доведено позитивні результати використання міждисциплінарного підходу в процесі правового виховання старшокласників Великої Британії.

Ключові слова: *правове виховання, Велика Британія, міжпредметні зв'язки, старшокласники, міждисциплінарний підхід.*

Освітня система України зазнає значних змін на початку ХХІ ст. Необхідність входження в систему нових правових відносин, інтенсивні інтеграційні процеси, виникнення “інформаційного” суспільства висувають перед системою освіти нові завдання щодо вдосконалення навчального процесу. Дедалі більшої актуальності набуває проблема адаптації старшокласників і випускників навчальних закладів до реальних умов життя в суспільстві. На вирішення цієї проблеми спрямовано правове виховання, яке забезпечує інтенсивний розвиток особистості старшокласників загалом, оскільки сприяє корекції особистісних поведінкових норм, які створюють основу для розуміння й опору негативним впливам.

Важливість правового виховання молоді зумовлена ще й тим, що в життя вступають усе нові й нові покоління людей. І кожне нове покоління, засвоюючи досвід минулого, відчуває жагу до пізнання нових явищ, теорії та практики існування суспільства. Це накладає певний відбиток на зміст, методи, форми й засоби правового виховання молоді.

На сьогодні в освітніх закладах різних країн світу накопичено значний досвід організації правовиховної роботи. Це, насамперед, стосується Великої Британії, педагогіка якої містить чимало цікавих ідей, а тому постійно привертає увагу науковців і практиків різних країн світу.

Аналіз актуальних досліджень надає змогу стверджувати, що питання міжпредметних зв'язків і конвергенції шкільних предметів у правовому вихованні старшокласників Об'єднаного Королівства привертали увагу багатьох зарубіжних науковців, таких як: Ф. Бест (F. Best), К. Глевей (C. Glavey), М. Екман (Eckmann), М. Естевес (M. Esteves), С. Тарней (S. Tunney),

Н. Тарроу (N. Tarrow), Дж. Тодрес (J. Todres), С. Хігінботам (S. Higinbotham), А. Шер (A. Scherr).

Отже, *мета статті* полягає в аналізі питань правового виховання старшокласників Великої Британії на основі використання міждисциплінарного підходу.

Суспільство протягом усієї своєї історії завжди приділяло особливу увагу проблемі поведінки людей, яка не відповідає загальноприйнятим або офіційно встановленим соціальним нормам. Коли суспільство стикається з гострою потребою вирішити ті чи інші конфлікти або суперечності, пов'язані з порушенням прав або законних інтересів особистості, коли зазначені конфлікти стають масовими, вони набувають статусу соціальних явищ.

Основні уявлення про права людини діти шкільного віку отримують не тільки в результаті інформації вчителя або адміністрації школи, а й у процесі спілкування один з одним, з працівниками школи, з батьками. Найбільшого значення в цьому випадку набуває можливість учнів брати участь в обговоренні на уроках різних впливів на них. Забезпечення доступної інтегрованої та міждисциплінарної діяльності, що закликає до активної участі дітей у вирішенні різних проблем правового спрямування, як наголошує Н. Тарроу, так само є основним елементом процесу виховання й має важливе значення для викладання дисциплін, прямо чи опосередковано пов'язаних із правовим вихованням [9, с. 3]

Отже, міждисциплінарність правового виховання покликана використовувати досвід та знання вчителів з різних дисциплін при викладанні прав людини в загальноосвітніх навчальних закладах. На особливу увагу заслуговують предмети, що поєднують історичний та сучасний досвід розуміння прав людини й демократії.

На одному з перших семінарів учителів з викладання прав людини, проведеному Радою Європи в 1980 р. в Німеччині, було визначено два підходи до викладання прав людини:

- права людини вивчають у межах спеціального предмета або частини предмета зі спеціально підготовленими вчителями, програмами та часом, відведеним у розкладі;
- вивчення прав людини включено до всіх предметів.

На цьому семінарі також наголошували на тому, що школи повинні гарантувати учням доступність усіх підходів. Особливу увагу приділили використанню другого підходу, який вимагав розробки спеціального проекту з викладання прав людини і включав міждисциплінарну команду вчителів [7, с. 8].

Команда вчителів-одномумців повинна була підготувати проект, розрахований на декілька років, який буде втілюватися в шкільних дисциплінах і сприяти покращенню демократичного життя школи [3, с. 26].

Враховуючи тісний зв'язок правового виховання з дисциплінами соціально-гуманітарного, природничого та природничо-математичного циклів,

розглянемо більш детально приклади організації правового виховання учнів у межах викладання таких предметів, як історія, література та географія.

Історія є найбільш сприятливою дисципліною шкільного навчального плану, де права людини можуть бути детально вивчені. Історія людства – це, з одного боку, історія невміння вирішувати конфлікти, а з іншого – історія того, як різні суспільства протягом багатьох століть виробляли та продовжують виробляти різні процедури врегулювання конфліктів як правовим, так і неправовим шляхом. Але історія з властивою їй прискіпливістю лише сухо викладає факти, без звернення до літературних і філософських джерел, що навряд чи викликає жвавий інтерес учнів до вивчення предмета. На уроках історії учителі, наприклад, надають низку пояснень щодо появи, розвитку, а іноді й регресу прав людини з погляду історичної науки [6, с. 166–175].

Так, вивчаючи тему промислової революції ХІХ ст., учителі-історики згадують часи, коли на заводах Європи працювали малолітні діти, коли все життя бідняка зводилося до важкої праці без вихідних, відпусток і лікарняних. З появою верстатів основною робочою силою ставали жінки й діти, яким платили менше, ніж дорослим чоловікам. Унаслідок дешевизни дитячої робочої сили до середини ХІХ ст. майже половина робітників на фабриках Англії була молодше від 18 років. Відомі випадки, коли діти починали працювати з п'яти-шести років. Для дітей встановлювали спеціальні правила, наприклад, забороняли дивитися у вікно на робочому місці й грати під час обідньої перерви. У недільні дні дітей часто змушували чистити верстати.

Отже, викладаючи суто історичний матеріал, учитель наводить влучні приклади й пояснює дітям порушення їхніх прав.

Ще одним джерелом інформації щодо порушення прав особистості може бути історія Другої світової війни. Нацистські переслідування євреїв, концентраційні табори є прикладом екстремального порушення прав людини [2, с. 175–180].

Література і мова розкривають прагнення людей до світлого майбутнього, їх страждання й радощі, боротьбу з соціальною та правовою несправедливістю, цінності, якими необхідно керуватися. З давніх часів і до сьогодення світова література формувала ціннісні орієнтири людей [4].

Читання й обговорення художніх творів надає дуже суттєву допомогу в процесі правового виховання школярів. Так, вивчаючи класиків британської літератури лорда Байрона, Чарльза Діккенса, Бернарда Шоу, старшокласники аналізують такі якості особистості, як: сухість, жадібність, жорстокість, невігластво та егоїзм; відстежують безправ'я робітничого класу. Учитель робить акцент на тому, що на сучасному розвитку суспільства права робітників захищені законом.

Під час розгляду твору Мері Шеллі “Франкенштейн” учитель може зосередити увагу старшокласників на тому, що, крім прав, людина має й обов'язки, а також мусить відповідати за свої вчинки перед суспільством.

Географія допомагає учням в інтерпретації світу; розумінні правових та соціально-економічних процесів і проблем, які відбуваються у світі, складності навколишнього світу. Вивчення географії із застосуванням правовиховного елементу дуже важливе для старшокласників Об'єднаного Королівства. Географія надає змогу усвідомити природу й взаємозв'язок різних явищ – від зміни цін на нафту в Перській затоці до впливу зміни клімату в глобальному масштабі. Завдяки географії учні старшого шкільного віку з'ясовують місце своєї країни на геополітичній арені.

Як слушно зазначає М. Естевес, розвиток соціальної компетенції в старшокласників і ефективна практика правових аспектів на уроках географії є важливим завданням для учителів-географів [5, с. 447–451]

Насправді, як зауважують британські фахівці, будь-який розгляд питань щодо елементів правового виховання має бути пов'язаний з розвитком аналітичних навичок вирішення фізичних, гендерних і економічних проблем у різних масштабах. Саме це є важливим внеском географічного підходу в процес правового виховання [8].

Розглядаючи географію як важливий ресурс розуміння прав людини, вчителі-практики мають на меті:

- сформуванню в старшокласників уявлення про взаємозв'язок між бідністю й порушенням прав людини (Індія, Малайзія, Африканські республіки тощо);
- дізнатися, як порушення прав людини стають однією з основних причин бідності;
- проаналізувати розвиток різних держав залежно від географічного розташування й наявності природних ресурсів (стрімкий розвиток ОАЕ);
- дізнатися про гендерну нерівність у правовому аспекті (країни, які сповідують іслам);
- дослідити вплив міграційних процесів на порушення прав як мігрантів, так і жителів країн, які їх захистили (терористичні акти в Німеччині, Франції тощо).

Таким чином, вивчаючи географію, органічно висвітлюють питання правовиховного спрямування.

Не можемо також оминати увагою вплив інформатики на розвиток і становлення правової свідомості старшокласників Великої Британії.

Інформатика в умовах інформаційного та технічного розвитку суспільства є одним із тих предметів, який має можливості для виконання завдань правового виховання учнів старшої школи. Реалії сьогодення заохочують учнів старших класів користуватися електронними ресурсами для вивчення й аналізу правових, політичних, громадських, духовних, моральних, соціальних та культурних аспектів суспільного життя, проблем і подій у Великій Британії та в цілому світі.

На сучасному етапі високорозвинених технологій використання інформаційних ресурсів глобальних комп'ютерних мереж, насамперед Інтернету, є життєвою необхідністю. Мережа активно розвивається, напрями її викорис-

тання постійно поширюються. Зараз Інтернет – це глобальна багатофункціональна інформаційна мережа. Доступ до електронних даних, у тому числі правових, є відкритим для всіх категорій громадян, незалежно від державних кордонів, національності, професії. Інформаційні технології впливають на формування правосвідомості й правової культури британських громадян.

Наприклад, Британська мовна корпорація BBC пропонує набір інтерактивних ресурсів, що можуть допомогти старшокласникам структурувати та вдосконалити знання, отримані на уроках правового виховання. Ресурси BBC надають змогу учням дізнаватися про свої права, переглядати матеріали про нелегальних іммігрантів та осіб, які шукають притулку. Хоча ці ресурси спрямовані на старшокласників, вони також можуть стати в нагоді й учителям-вихователям, тому що містять плани уроків і рекомендації, присвячені правовому вихованню як у навчальний, так і в позанавчальний час.

Серед учнів та виховних закладів, що здійснюють правове виховання старшокласників як у Великій Британії, так і в усьому світі, виявився надзвичайно популярним відеосайт YouTube, який може мати два шляхи впровадження питань правового виховання учнів у позанавчальній діяльності. З одного боку, він може бути використаний учителями як неофіційний шлях закріплення ключових понять тем. З іншого боку, молоді люди можуть зустріти в цих відео ті питання, що їх турбують чи турбували раніше, і залишити свої коментарі на форумах, які йдуть після відео [1, с. 290–293].

Необхідно звернути увагу на те, що можливі й негативні наслідки користування тими чи іншими інформаційними технологіями, оскільки дитина перестає самостійно думати. За допомогою інструментів комунікації різні факти, політичні події, взагалі соціальна реальність інтерпретуються у вигідному для авторів повідомлення світлі, нав'язуючи потрібне розуміння тієї чи іншої інформації. З огляду на це, британські вчителі організують навчальні заходи для дітей і їхніх батьків з метою запобігання можливим негативним наслідкам користування інформаційними комунікативними технологіями, дають рекомендації щодо правильного користування потрібною інформацією з правових питань чи будь-яких інших, які можуть зацікавити підростаюче покоління.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження свідчить, що вчителі Великої Британії мають значний досвід з упровадження питань правового виховання в освітньо-виховний процес школи за допомогою міжпредметних зв'язків при викладанні історії, літератури і мови, географії, інформатики. Перспективами подальшого наукового пошуку є порівняльний аналіз використання міждисциплінарного підходу в умовах британського та українського правовиховного процесу учнів старшої школи.

Список використаної літератури

1. Степаненко І. І. Роль засобів масової комунікації у правовому вихованні підлітків / І. І. Степаненко // Становлення особистості професіонала: перспективи і розвиток : матеріали II-ої Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 лютого 2013 р.). – Одеса : Видавець В. В. Букаєв, 2013. – С. 290–293

2. Albert S. The Role of Historical and Political Education in Contemporary Human Rights Education / S. Albert // Human Rights and History: A Challenge for Education / ed. by R. Huhle. – Berlin, February 2010. – P. 175–180
3. Best F. Human Rights Education / F. Best. – Strasburg, 1992. – 75 p.
4. Todres J. Human Rights in Children's Literature: Imagination And The Narrative Of Law / J. Todres, S. Higinbotham // OXFORD. – 2016. – 320 p.
5. Esteves M. Citizenship Education – What Geography Teachers Think on the Subject and How They are Involved? / M. Esteves // Procedia – Social and Behavioral Sciences : The Proceedings of 6th World Conference on educational Sciences. – 2015. – Vol. 191 . – P. 447–451.
6. Eckmann M. The Role of History in Education against Discrimination / M. Eckmann // Human Rights and History: A Challenge for Education / ed. by R. Huhle. – Berlin, 2010. – P. 166–175.
7. The Teaching of Human Rights in Upper Secondary Education : Report of the Seminar // Denaueschingen, Federal Republic of Germany, 19–23 May 1980 (Doc. DECS/EGT (80)50). – Strasbourg, 1980.
8. Tunne S. Geography Development and Human Rights Amnesty International Ireland / S. Tunney, C. Glavey // Ireland. – 2010. – 32 p.
9. Tarrow N. Human Rights Education: Alternative Conceptions / N. Tarrow. – California, 1990.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2016.

Степаненко И. И. Межпредметные связи в процессе правового воспитания учеников Великобритании

В статье анализируется опыт британских учителей в использовании межпредметных связей в процессе правового воспитания старшеклассников Великобритании. Установлено, что междисциплинарный характер воспитания дает возможность использовать опыт и знания учителей разных дисциплин при ознакомлении учащихся со своими правами и правовыми нормами, которые приняты в обществе, формировании заинтересованности старшеклассников в понимании норм права.

Отмечено, что вопросы правового воспитания могут быть рассмотрены учителями на предметах социально-гуманитарного (история, литература, язык), естественного (география), естественно-математического (информатика) циклов. Доказано положительное влияние использования междисциплинарного подхода в процессе правового воспитания старшеклассников Великобритании.

Ключевые слова: правовое воспитание, Великобритания, межпредметные связи, старшеклассники, междисциплинарный подход.

Stepanenko I. Interdisciplinary Links in the Process of Legal Education at British Schools

In the article the experience of British teachers in the use of interdisciplinary connections in the legal education of high school students of the UK is considered. As this type of interdisciplinary education provides, using the experience and knowledge of teachers from different disciplines, during getting the students acquainted with their rights and legal norms, that are accepted in society, get them interested and cause their keen interest in understanding the law.

Concentrating on school subjects guarantees convergence around legal training, team-minded teachers should define the process of learning of their rights and responsibilities by high school students as a project for up to several years, which will be implemented in school subjects. After the collective determination of the content, objectives and implementation of forms of legal education the project that should contribute to improving the democratic life of the school is developed and published in school curricula.

It is established that the legal education can be considered for social and humanitarian subjects (History, Literature, Language), natural sciences (Geography), natural sciences and mathematics (IT) cycles of subjects.

History is the most important discipline of school curriculum, where human rights can be studied in detail. In history lessons, for example, a number of explanations regarding the emergence, development, and sometimes regress of human rights in terms of historical science are provided/

Literature, Language we always showed the willingness of people to a brighter future, their sufferings and joys, against social and legal injustice and the preservation of the values by which they are governed. From ancient times to the present day Literature has shaping world value orientations of people.

Geography as a form of knowledge helps in interpreting the world, it can also educate as for understanding the legal and socio-economic processes taking place in the world. This concept Geography is clearly connected with the idea that the study of legal, social and environmental problems in the critical keys helps understand the complexity of the world around us.

ICT in the condition of information and technological development of the society is one of those subjects that has very real and necessary features to achieve the objectives of legal education. Current realities encourage high school students to use digital resources to study and analyze the legal, political, social, spiritual, moral, social and cultural aspects of social life, problems and events taking place in the UK and worldwide.

Therefore, the positive influence of using the interdisciplinary approach in the legal education of high school students of the UK was proved in the article.

Key words: *legal education, the United Kingdom, interdisciplinary links, high school students, interdisciplinary approach.*